

החג

החג

החג

מאמר ז

חג המצות - גדר איסורי חמץ ומצוות אכילת מצה

החג

ענף ראשון - שבעת ימים מצות תאכלו

החג

אכילת מצות - מהות ותוכן שבעת ימי החג

מצוות 'אכילת מצה' אינה רק אחת ממצוות החג הבאות כתולדה ממנו, אלא מצוה זו היא גופו ותוכנו של החג אשר בכך הוא נעשה לחג המצות, והיות ימים אלו ימי אכילת מצות הם המהות והתוכן המיוחדים את שבעת ימי החג. וכפי שעולה מסדר הפסוקים בפעם הראשונה שנזכר בתורה מצוות חג הפסח - והיה היום הזה לכם לזכרון וחגותם אותו חג לה' לדורותיכם חוקת עולם תחגוהו. שבעת ימים מצות תאכלו, אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל, מיום הראשון עד יום השביעי. וביום הראשון מקרא קודש וביום השביעי מקרא קודש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם, אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. (שמות יב, ד).

וכן מצויין בכמה מקומות בתורה שמצוות אכילת מצות הוא יסוד צורת החג - את חג המצות תשמור שבעת ימים תאכל מצות כאשר צויתוך למועד חודש האביב (שמות כג). שבעת ימים מצות תאכלו וביום השביעי מקרא קודש (ויקרא כג).

ארבע מצוות של מצוות 'חג המצות'

והנה בקשר למצוות חג המצות נאמרו בתורה כמה מצוות. א. מצוות עשה של אכילת מצה. ב. מצוות עשה של השבתת חמץ ושאור מ"ד בניסן. ג. איסור לאו וכרת

של אכילת חמץ כל שבעת הימים, וכן לאו על אכילת תערובת חמץ. ד. איסור לאו של בל יראה ובל ימצא על המצאות חמץ ושאור בבית כל שבעת הימים.

אוצר החכמה

אדי"ח 1234567

ובהתבוננות במצוות אלו, הן באופן כתיבתם בתורה, והן מתוך העיון בהלכותיהן ובסוגיות הש"ס העוסקות בפרטיהן, עולה כי גדרם של כל המצוות הללו עניינם אחד, והוא שעל ידם מקבל החג צביון של 'חג המצות', כלומר שמכל מצוות אלו יחד נבנה המציאות המייחדת את הימים האלו כחג המצות, מצד אחד לקבוע כי אכילתנו היא מצות, ומאידך לשלול את אכילת החמץ.

אדי"ח 1234567

אדי"ח

מתוך הגדרה כוללת זו, יתבארו בעז"ה באר היטב גדרי כל מצוה ממצוות אלו, ויתיישבו בכך כמה תמיהות בהלכותיהן ובסוגיות הגמרא בעניינים אלו.

גדר אכילת מצה בשבעת ימי החג

לילה הראשונה חובה שבעת ימים רשות

הנה מפתו של לשון הפסוק "שבעת ימים מצות תאכלו". משמע שאכילת מצה מצוותה כל שבעת הימים. התורה חוזרת ושונה שוב ושוב. את מצוות העשה של חג המצות. [אחד עשר פעמים! כתוב בתורה, "שבעת ימים מצות תאכלו". או בלשון דומה.].

ופשטות המקראות משמע שאכילת מצה בפועל, מצוותה כל שבעת הימים.

אדי"ח 1234567

אך למעשה ילפינן בגמרא דכל שבעת הימים אכילת מצה היא רשות. ורק בלילה הראשון התורה קבעו חובה. – תניא, 'ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלוֹקִיךָ' (דברים טז, ח) מה שביעי רשות אף ששת ימים רשות, מאי טעמא הוי דבר שהיה בכלל, ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, יכול אף לילה הראשון רשות תלמוד לומר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' (שמות יב, ח) אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין תלמוד לומר (שם יב, יח) 'בערב תאכלו מצות' (פסחים קכ).

וכן פסק הרמב"ם (הלכות חמץ ומצה פרק ו' ה"א) – 'מצות עשה מן התורה לאכול מצה בליל חמשה עשר שנאמר 'בערב תאכלו מצות' בכל מקום ובכל זמן, ולא תלה אכילה זו בקרבן הפסח אלא זו מצוה בפני עצמה, ומצוותה כל הלילה, אבל בשאר הרגל אכילת מצה רשות, רצה אוכל מצה רצה אוכל אורז או דוחן או קליות או פירות, אבל בליל חמשה עשר בלבד חובה, ומשאכל כזית יצא ידי חובתו'.

והוא דבר פלא עצום, היאך טרחה תורה לכתוב למעלה מעשר פעמים את חובת אכילת מצה בשבעת הימים. ולבסוף גילתה התורה בדרשה לבטל את כל המצווה, ואם כן למאי הלכתא אפקיה רחמנא כל כך הרבה פעמים בלשון שבעת ימים מצות תאכלו, כיון שאינו מצוה. אלא ודאי שהדרשה לא באה לבטל המצוה של שבעת ימים מצות תאכלו, אלא לומר שמצוה זו היא 'רשות'. וצריך להבין מהו גדר הדברים שכל המצוה היא רק רשות, דלכאורה אם היא רשות אין זה כלל בגדר מצוה, ומה משמעות המצוה שבדבר.

אוצר החכמה

[וידוע דעת הגר"א, כי אף על פי שאמרו שאכילת מצה היא רשות. אמנם בכל אכילת מצה במשך שבעת ימי הפסח, מקיים מצוות עשה. אולם גם דעתו צריכה ביאור, מהו גדר הדברים. שאינו מחוייב והוא רשות, אבל מקיים מצווה אם יאכל. ואיך יתכן שכל זמן שלא אכל אין עליו כל מצוה, ואם אכל יתברר למפרע שקיים מצוה. והיכן מצינו גדר כזה. ויבואר להלן].

אוצר החכמה

אוצר החכמה

המצוה היא לקבוע כי מאכל הפת שלו מצה

אוצר החכמה

ונראה שכך הוא גדר הדבר במה שאמרו מצה כל שבעה רשות. דהיינו שמקיים מצוות שבעת ימים תאכלו מצות, בזה שקובע בעצמו ומוחלט בדעתו שאם ירצה לאכול פת יאכלו רק מצה. ואין מקיים מצווה זו באכילת מצה, יותר מאשר באי אכילה כלל.

כלומר שישוד המצוה של שבעת ימים מצות תאכלו, אינה דווקא לאכול בפועל מאכל של מצות, אלא המצוה היא לקבוע כי מאכל הפת שלו - אינו אלא מצה. ולכן גם אם עתה אינו חפץ כלל לאכול, לא ביטל המצוה, כיון שיש אצלו החלטה, שכאשר יגיע לאכול פת יאכל אותו מצה. ובעצם הדבר שבימים אלו [כשיבוא לאכול לחם יהא] כל לחמו רק מצה סגי לעשותו חג המצות.

ועיקר קפידת התורה היא על מציאות המצב בכת, שיהיה נחשב המצוה למאכלינו. ולא הקפידה תורה שיהא אכילת מצה בפועל, אלא בעצם המציאות והמצב שהפת שהוא מתעתד לאכול בימים אלו היא מצה, כבר מתקיימת בכך "חלות" וצביון של חג המצות. וגם אם הוברר הדבר בסוף הפסח שלא אכל מצה כל ז', הרי אותה גמירות דעת לאכול מצה כשיחפץ לאכול פת היא היא קיום צביונו של חג המצות בפסח.

וזוה גדר הדברים שמצוה זו כל קיומה הוא רשות, כלומר שהוא מצוה של הנהגה וצביון, שבימים אלו מאכלו הוא מצה, שאם ירצה לאכול פת יאכלו רק מצה. ואין מקיים מצווה זו באכילת מצה, יותר מאשר באי אכילה כלל. כי המצוה היא, לקבוע כי מאכלו בפת יהא מצה. ובקביעות זו מתקיימת המצוה של 'שבעת ימים מצות תאכלו'.

דפוס תשס"ח

[ואין זה דומה למצוות ציצית שגם היא רשות שאינו חייב להכניס עצמו לחיוב, דבציצית אחר שלבש בגד של ד' כנפות חל עליו חיוב להטיל ציצית בבגד. אולם במצה אין מוטל עליו כל חוב, אלא זו גופה המצוה שבימיים אלו כשיבוא לאכול לחם, יבחר למאכלו את המצה ולא את החמץ.

ודומה יותר למצוות עשה שנאמרו במאכלות אסורות כגון 'כל צפור טהורה תאכלו', 'זאת החיה אשר תאכלו' שהם מצוות לאכול הטהורה ולא את הטמאה, ובוודאי שאין כוונת התורה לצוות על אכילת הטהורה, אלא המצוה היא שכשיבוא לאכול בשר יאכל רק את הטהורה ולא הטמאה. ועיין מש"כ הרמב"ן בהשגות לספר המצוות שורש שישי שנחלקו בזה הראשונים אם מונים מצוה כזו למצוה בפני עצמה, או שהוא רק לאו הבא מכלל עשה שאין למנותו בכלל המ"ע.

אמנם נראה פשוט דבמצה לכו"ע מקיים מצוות עשה של 'שבעת ימים תאכלו מצות', ע"י קביעתו שכשיבוא לאכול פת יאכל אותו רק מצה ולא חמץ. שהרי בפסח המטרה שיהיה חג המצות, דהיינו שיהיה מאכלו מצה, משא"כ במאכלות אסורות אין המטרה כי אם להימנע מלאכול בהמות טמאות, אבל אין שום עניין באכילת הטהורות. והבן.]

בדעת הגר"א במצוות אכילת מצה

אמנם דעת הגר"א (מעשה רב אות קפא, הובא במ"ב סימן תעה, ובשדי חמד ערך מצה.) שהבאנו לעיל, כי אף על פי שאמרו שאכילת מצה היא רשות. בכל זאת בכל אכילת מצה במשך שבעת הימים מקיים מצוות עשה. ויש ראשונים שנראה כן ממשמעות דבריהם, והחתם סופר (שו"ת חת"ס יו"ד תשובה קצא) כתב שזו דעת החזקוני.

והדברים מבוארים היטב לפי יסוד הדברים שנתבארו לעיל בגדר המצוה, שמטרת התורה שיהיו ימים אלו ימי אכילת מצה, והנה עיקר המצוה היינו הקביעות שכשיבוא לאכול פת שיאכל אותו דווקא מצה ולא חמץ, אמנם סבירא ליה להחזקוני והגר"א,

שכל אכילת מצה בפועל, הרי זה תוספת קיום מחודש במצוה, כי הוא מקיים בזה בפועל את המציאות של 'שבעת ימים מצות תאכלו', ובוודאי גם הם ס"ל כמו שביארנו שכללות המצוה של 'שבעת ימים תאכלו מצות', מתקיימת על ידי גמירות דעת לאכול לחמו דווקא מצה, אלא שדעתם היא שבכל אכילה ואכילה מתווסף עוד קיום במצוה זו, שמוציא עתה לפועל את אותו גמירות דעת של אכילת מצה בחג המצות, ומקיים בזה המ"ע בפועל.

אורח חיים

וכעין זה כתב ב'ערוך השולחן' - ודע דכך מקובלני, דאע"ג דאין חובת מצה רק בלילה הראשון, מ"מ מצוה לאכול מצה כל ימי הפסח, כדכתיב שבעת ימים תאכלו מצות, והא דקרו לה רשות משום דמצוה לגבי חובה רשות קרו לה, מפני שאין זה מ"ע, אלא רצון ה' שיאכלו בני ישראל מצה כל ימי הפסח (אורח חיים סימן תעה סעיף יח). ולדעתו אין זה מצוות עשה גמורה, אלא הוא מרוח המצוה שאנו מבינים שכך הוא רצון ה', אבל מה שמקובל בשם הגר"א הוא שיש בכל אכילה מצוה גמורה.

אורח חיים

אורח חיים

בהא דמברך לישב בסוכה בכל פעם ובמצה אינו מברך

אורח חיים

ועיין משנה ברורה בהלכות סוכה שכתב - נסתפקתי לפי מה שידוע דעת הגר"א דמצוה לאכול מצה כל שבעת ימי פסח כפשטיה דקרא שבעת ימים תאכלו מצות אלא דמ"ע הוא רק בערב, משא"כ אח"כ הוא רק מצוה בעלמא, אפשר דה"ה הכא מצוה לכתחילה לאכול פת כל שבעה ימים ולברך לישב בסוכה (סימן תרלט ס"ק כד).

ולכאורה אין מובן ספקו, דבפשטות וודאי דומה חג הסוכות לחג המצות, דמהיכי תיתי לחלק. דכשם שהתם כתיב 'שבעת ימים תאכלו מצות', הכא נמי כתיב 'בסוכות תשבו שבעת ימים', ומאי שנא.

אלא דיש לעיין דהרי בסוכה מהא דבכל שבעת הימים מברכין על כל אכילה לישב בסוכה, יש להוכיח לכאורה שיש קיום מצוה בכל אכילה ואכילה. ונראה דאין מזה ראיה שהרי מצינו בשחיטה דאף שאין כל מצוה לשחוט, מכל מקום תיקנו על זה ברכה כיון שאי אפשר לאכול בשר בלא שחיטה (עיין רא"ש כתובות פ"א סימן יב), והטעם, שכל היכא שעושה מעשה לפי קביעת התורה שייך על זה ברכה. ואם כן גם בסוכה מאחר שאינו יכול לאכול מחוץ לסוכה, וכשבא לאכול צריך הוא לעשות פעולה של ישיבה בסוכה, לכן יש על זה ברכה. ואם כן אין להוכיח מהברכה שיש לו קיום מצוה, דהרי אף במקום שאין כלל מצוה גם כן מצינו ברכה בכגון דא.

ונראה שזה כוונת ה'כלבו' בהבדל שבין אכילת מצה בשבעת ימי הפסח שאין מברכין עליה, לבין אכילה בסוכה בחג הסוכות שמברכין עליה - וזה שאין מברכין על אכילת מצה מליל ראשון ואילך, ומברכין לישיב בסוכה בכל עת שיכנס לישיב בה, לפי שמצה מליל ראשון ואילך רשות, וזה שאוכל מצה אינו אלא מפני שאינו יכול לאכול חמץ, כמו שהאוכל בשר בהמה טהורה מפני שאינו יכול לאכול טמאה ואינו מברך אשר קדשנו במצותיו לאכול כך, שאותה אכילה אינה אלא לצורך גופו ולהשביע רעבונו, אבל אכילה בסוכה בשאר ימים מברכין עליה, אף על פי שגמרו חמשה עשר מחג הסוכות ומכאן ואילך נמי רשות, מכל מקום כיון שהישיבה אינה צורך גופו אלא קיום מצוה, ראוי לברך עליה לישיב בסוכה, מפי החכם הגדול רבי שמואל שק"ל ז"ל (סימן נ).

ענף ב - מצוות אכילת מצה בלילה ראשונה

חובת אכילת מצה מצד על מצות ומרורים יאכלוהו

בגמרא – 'אמר רבא מצה בזמן הזה דאורייתא ומרור דרבנן, ומאי שנא מרור, דכתיב 'על מצות ומרורים' בזמן דאיכא פסח יש מרור, ובזמן דליכא פסח ליכא מרור, מצה נמי הא כתיב 'על מצות ומרורים', מצה מיהדר הדר ביה קרא, 'בערב תאכלו מצות'. ורב אחא בר יעקב אמר אחד זה ואחד זה דרבנן, וכו'. תניא כוותיה דרבא 'ששת ימים תאכל מצות וביום השביעי עצרת לה' אלו קיך' מה שביעי רשות, אף ששת ימים רשות וכו'. יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מנין, תלמוד לומר 'בערב תאכלו מצות'.

ונראה בביאור דרשות חז"ל. כי שני הכתובים - "על מצות ומרורים יאכלוהו", ו"בערב תאכלו מצות". הם שני גדרים שונים בחיוב אכילת מצה בלילה ראשונה.

דין 'על מצות ומרורים יאכלוהו' - ממצוות הלילה כאכילת קרבן פסח

מצוות אכילת מצה מחובת 'על מצות ומרורים יאכלוהו' הוא מצד המאורע של יציאת מצרים שהיה בלילה הזה, ואכילה זו היא משום מצוות הלילה והיא קשורה למצוות הפסח. ואכלו את הבשר בלילה הזה, בארבעה עשר לחודש בערב מועד צאתך ממצרים. כאחת משלש מצוות הלילה פסח ומצה ומרור. וחיוב זה שייך דווקא בזמן שישנו פסח. והוא הנלמד מקרא דעל מצות ומרורים יאכלוהו. שקבע לנו ה' את ליל

היציאה ממצרים, שיהיה לנו לליל שימורים בו נעסוק בציון היציאה מעבדות לחירות, הלילה הזה שבו אירע החירות והיציאה. ולזכר מאורע כביר זה, נצטוו בני ישראל לאכול קרבן פסח ולספר ביציאת מצרים. ואכילת קרבן הפסח תהא בצורה של "על מצות ומרורים יאכלוהו", (ועיין במה שנתבאר במאמר יב)

שכל מצוות הלילה, מרכיבות יחדיו חגיגת וסעודת חירות, הפסח מזכיר את הפסיחה וההצלה במכת בכורות, והמצה מעוררת בנו את זכרון היציאה. אכילת המצה בלילה הזה, אינה מצד המצוה של "שבעת ימים מצות תאכלו". אלא היא אכילה של סעודה לשמחת ליל השחרור, ואכילת מצה זו היא הנלמדת בכתוב "על מצות ומרורים יאכלוהו", ובזמן דליכא פסח, בטל חיוב זה.

הדפסה

דין 'בערב תאכלו מצות' גם בזה"ז - ממצוות 'חג המצות'

אוצר החכמה
דברי הימים

אמנם מצד 'בערב תאכלו מצות' קיים גדר נוסף בחיוב אכילת מצה בלילה הזה, שאינו שייך לסעודת הפסח ומצוות הלילה. אלא כל עניינו הוא כדי להתחיל את "חג המצות", דהיינו להחיל את המציאות של "שבעת ימים מצות תאכלו". ועל ידי אכילה זו לקבוע שמאכל הלחם של עם ישראל בשבעת ימים אלו הוא מצה. כלומר שבכדי לבטא שנקבעו שבעת ימים אלו לאכילת מצה, צריך בפרק הראשון של זמן זה, לאכול בפועל כזית מצה. ובכך מתבטא שמעתה ואילך, הוא קובע את אכילתו על מצה.

והנה במצוה זו של אכילת מצה בלילה הראשון, תלוי כל התממשות המ"ע ד'שבעת ימים מצות תאכלו', כי בכדי לקיים אכילת מצות שבעת ימים, לא סגי במה שימנע מאכילת חמץ ויקבל ע"ע שכשירצה לאכול פת יאכל מצה. אלא הוא צריך להכניס את עצמו בפועל ממצב של אכילת חמץ למצב של אכילת מצה. בכדי לגלות שמעתה אין אכילת פת שלו חמץ אלא מצה, ואח"כ - לאחר שכבר קבע את עצמו לאכילה זו, שוב אינו מחויב לאכול מצה בשבעת ימים אלו, אא"כ ירצה לאכול פת. וזה גדר החיוב שלמדים מהא ד"בערב תאכלו מצות".

ומצד דין זה, יש מצוות מצה גם בזה"ז, הגם שאין קרבן פסח וממילא גם אין את חיוב המצה שמצורף אליו, המפורש בפסוק 'על מצות ומרורים יאכלוהו'. אולם עדיין ישנו החיוב של חג המצות שבעת ימים, שמצד גדר מצוות מצה זו, מחוייב באכילת מצה בלילה הראשון של שבעת הימים.

אוצר החכמה

וזה פשוט שגם בזמן שיש פסח, הרי נוסף על המצוה של 'על מצות ומרורים יאכלוהו', יש גם מצוה של 'בערב תאכלו מצות'. שהוא מצד התחלת השבעת ימים. אלא שמקיים את שני העניינים באותה אכילה. [ואין להקשות דלפי"ז מי שנאנס ולא אכל מצה בלילה ראשונה, שיאכל מצה אחר כך כשיוכל, כדי להתחיל המצווה. דהתורה לא פלוג.]

אוצר החכמה

בפסח שני חמץ ומצה על שולחנו

ספר חסידים

אוצר החכמה

והנה לגבי מצה הנאכלת עם פסח שני, פשוט שאין גדר המצוה שם לקבוע שמאכלו הוא רק מצה. דהרי אין עתה חג המצות, ואכן דינו הוא 'חמץ ומצה על שולחנו'. אלא אכילת המצה היא רק כדי לציין את מאורע היציאה יחד עם אכילת הפסח. שציוותה התורה שיעשו את ליל ט"ו של החודש הסמוך, מדין תשלומין לחודש הראשון. אבל אין כאן את מצוות האכילה מצד גדר 'חג המצות'.

ספר חסידים

ונמצא שבזמן שהיה קרבן פסח, היתה מצוות אכילת מצה מדאורייתא משני הדינים, גם מצד 'על מצות ומרורים יאכלוהו' לזכר מאורע היציאה, וכמו קרבן פסח וחובת הסיפור וארבע כוסות וההלל, שהם באים לחובת הלילה מחמת מאורע היציאה שהיה בלילה זה. וגם מצד 'בערב תאכלו מצות', כדי להתחיל באכילת מצה בלילה הזה שהוא פרק זמן הראשון של שבעת ימי 'חג המצות'. אכן בזמן הזה המצווה מדאורייתא היא רק מדין 'בערב תאכלו מצות'. ואילו בפסח שני, המצוה באה רק מצד 'על מצות ומרורים יאכלוהו'.

[והנה כל דברינו הם בגדר החוב מדאורייתא, אבל חז"ל תיקנו לאכול גם בזמן הזה עוד כזית מצה זכר לפסח ולמצה הנאכלת עם הפסח, ואכמ"ל בזה.]

ביאור הדרשה 'בערב תאכלו מצות'

והנה הא דלמדין מהא דכתיב "בערב תאכלו מצות". אין זה ממשמעות הכתוב, אלא בדרך דרשא. שכך הוא לשון הפסוק - (שמות יב יח) בראשון, בארבעה עשר יום לחודש בערב, תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב. והנה בפשוטו של מקרא הכוונה היא שבכל שבעת הימים יאכלו מצות, מליל הפסח עד יום כ"א ניסן. אלא דרשין זאת מהקטע "בערב תאכלו מצות", שהוא דרשה של סמיכות תיבות. דדרשין מינה על חיוב אכילת מצה בלילה הראשונה.

תנ"ך/שמות

ועיין ב'העמק דבר', שהדרשה כאן יסודה בשינוי לשון הכתוב. שכתוב 'בראשון בארבעה עשר', ואם הכוונה רק כפשוטו, היה צריך להכתב 'מיום' ארבעה עשר לחדש וכו' עד יום האחד ועשרים, וכמו הכתוב הקודם 'כי כל אוכל חמץ וכו' מיום הראשון עד יום השביעיין. וכן בספירת העומר 'מיום הביאכם וכו' עד ממחרת השבת השביעית'. אף שבפשט הכתוב, הכוונה היא אכן למצוות של אכילת מצה שבעת ימים. אך הלשון 'בראשון בארבעה עשר יום לחודש', רומז על הילפותא של 'בערב תאכלו מצות'. אכן צריך ביאור משום מה נכתבה מצוה זו באופן של דרשא, ולא בפירוש בפשוטו של מקרא, כשאר כל המצוות.

אכילת מצה בליל פסח מצד היותו פרק הזמן הראשון בשבעת הימים

ולפי דברינו למעלה הרי הדברים נפלאים. ומובן מדוע נכתב חיוב אכילת מצה בלילה ראשונה באופן זה, ברמז ובדרשת חכמים, ודווקא בפסוק זה שעיקר עניינו במצוות המצה של שבעת הימים. כי לפי המבואר הרי החיוב של אכילת מצה בלילה ראשונה הנלמד מפסוק זה. אינו מדין ליל הגאולה שהיתה גאולה מבערב. אלא הוא דין נוסף, של התחלת אכילת מצות של שבעת הימים. והנה אילו היתה כתובה המצוה להדיא, כמצוה של אכילת מצה בלילה הראשון, היינו עשויים לטעות שגדר המצוה הוא כאכילת פסח שהוא מצד עצם חובת הלילה שהוא סעודת ליל הגאולה, ולכן מוכרח שגדר מצוה זו יהיה כתוב דווקא באופן זה, כשהיא משולבת בתוך מצוות אכילת מצה של שבעת הימים, כי הרי כל חיובה הוא משום שהיא פרק זמן ראשון של שבעת ימי החג שעל ידם מתקיים מצוות אכילה בשבעת הימים. ולכן בתוך פסוק זה 'בראשון בארבעה עשר יום לחודש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחודש בערב'. שעניינו אכילת מצה בשבעת הימים כאן המקום שלימדנו תורה שבליילה הראשונה של שבעת ימים אלו חייבים באכילת מצה בפועל, והיינו דדרשינן 'בערב תאכלו מצות' - 'הכתוב קבעו חובה'. ועל ידי כך נעשים כל הימים עד יום האחד ועשרים לחודש, לימים שצביונם אכילת מצה.

ועיין בגמרא (פסחים כח:) דרבי יהודה יליף חובת אכילת מצה בלילה ראשונה בזמן הזה מקרא אחריו, דכתיב ד'שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עני'. ובהאי קרא לא נזכר כלל 'בערב', ועיין ברש"י שם שפירש דמשום דהוקש לפסח מדכתיב 'עליו', ילפינן דהחובה היא רק בלילה הראשונה. וגם זה מבואר לפי דברינו, דילפינן לחובת אכילת מצה בלילה ראשונה מפסוק שבפשוטו עוסק באכילת מצה של שבעת הימים.

שכן כאמור כל חובת אכילת מצה בלילה ראשונה, הוא מדין אכילת מצה של שבעת הימים. וכן"ל.

היקשא דחמשה עשר - חמשה עשר

ויש להביא ראיה גדולה ליסוד זה בגדר חובת אכילת מצה בלילה ראשונה שלמדין מ'בערב תאכלו מצות' שעניינו מצד התחלת חג המצות. דהנה איתא במשנה לגבי סוכה דבלילה ראשונה איכא חובה לאכול בסוכה – (סוכה כז.) וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מלילי יום טוב ראשון של חג בלבד. ובגמרא שם - נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה, מכאן ואילך רשות, אף כאן לילה הראשון חובה, מכאן ואילך רשות, והתם מנלן אמר קרא 'בערב תאכלו מצות' הכתוב קבעו חובה.

והדברים צריכים ביאור רב, דהרי מה דאכילת מצה בליל פסח היא חובה, לכאורה הוא משום המשמעות המיוחדת של ליל הפסח שהוא ליל היציאה ממצרים, ויש בו אכילת פסח ומרור וסיפור יציאת מצרים. ואם כן הרי פשוט שאין מקום ללמוד בהיקש מחג הפסח את העניינים השייכים דווקא לחג הפסח, וכשם שלא נבוא ללמוד לאכול מצה וסיפור יציאת מצרים בחג הסוכות, ומה שייך עניין זה ללילה ראשונה של חג הסוכות, שבו לא התרחש כל מאורע מיוחד בלילה הראשון.

אכן לפי מה שביארנו דחובת אכילת מצה בלילה ראשונה, שלמדין מ'בערב תאכלו מצות', עניינה מצד שהוא פרק הזמן הראשון של 'חג המצות', שעל ידי אכילה זו הוא מבטא את ההתחלה של מצב 'חג המצות'. מבואר היטב הא דילפינן לדמות את חג הסוכות לחג המצות, דשפיר יליף מינה שכך הוא קביעות התחלת החג, שאף שבמשך החג אין חובה להיכנס לחיוב ויכול הוא כל ימי חג הפסח וכל ימי חג הסוכות שלא לאכול פת ולא יתחייב במצה ובסוכה. אולם בתחילת החג חל בהם חובה מיוחדת לבטא בפועל את מצוות החג, שעל ידו יהא כל המשך החג נחשב כבעל צביון מסויים, ושפיר השווו כאן בזה את חג הסוכות לחג המצות.

מצה הנאכלת לשבעה

עוד נראה לבאר בזה מה דאיתא בגמרא שמצות שנעשו לשם לחמי תודה אין יוצא בהן ידי חובתו (פסחים לח:) רב יוסף אמר, אמר קרא שבעת ימים מצות תאכלו - מצה

הנאכלת לשבעת ימים, יצתה זו שאינה נאכלת לשבעת ימים אלא ליום ולילה. רש"י - שאינה נאכלת לשבעה - דלאחר יום ולילה הויא נותר, וכו', והיכא דלא נשחט עליהן הזבח, אף על גב דעכשיו יש לה היתר לשבעה, מיהו כי עבדה - לאו לשם מצה הראויה למצוה איתכוון, דכי עבדה אדעתא לאיפסולי ביום ובלילה עבדה.. לא נפיק, דבעינן שימור לשום מצה כל שבעה.

ולכאורה דרשא זו טעונה ביאור רב, דהרי עסקינן כאן באכילת מצה של לילה ראשונה, ומהיכא תיתי דניבעי שימור לשום מצה הנאכלת כל שבעה, [ועוד שאין כלל מצוה לאכול מצות כל שבעה]. אכן לפי יסוד הדברים האמורים הדרשא מקבלת משנה טעם, שכן המצה בלילה ראשונה באה מדין התחלת חג המצות, לקבוע שמאכל זה הוא העומד להיות מאכלו כל שבעת הימים, ולהכי שפיר בעינן שתהא ראויה לשבעה.

כמו כן יתבאר כמין חומר באותה סוגיא האי מ"ד דס"ל שאין יוצאין ידי אכילת מצה במעשר שני ובבכורים - יכול יוצא אדם ידי חובתו במעשר שני בירושלים, תלמוד לומר לחם עני מה שנאכל באנינות יצא זה שאינו נאכל באנינות אלא בשמחה דברי רבי יוסי הגלילי. רבי עקיבא אומר, מצות מצות ריבה. ועוד שם - בכל מושבותיכם תאכלו מצות מצה הנאכלת בכל מושבותיכם, יצאו בכורים שאין נאכלין בכל מושבותיכם אלא בירושלים, דברי רבי יוסי הגלילי (פסחים לו.).

והנה הלכות אלו בעי טעמא, דהא וודאי פשיטא דאין מצוה לאכול את המצה בצער ואנינות, ומשום מה אמרה תורה דבעינן שיהא דווקא סוג לחם שיכול להאכל באנינות, וכמו כן הדרשא דבכל מושבותיכם היא מופלאת שיהא גריעותא במה שנאכלת רק בירושלים, ובעינן דווקא לחם שנאכל בכל מושבות. ולפי דברינו נראה דהטעם הוא, משום דמצה שאינה נאכלת באנינות או שאינה נאכלת בכל מקום, חסר בה שם 'לחם מאכלו'. כי מצה הנאכלת בתנאים מסוימים בלבד או במקום מסויים בלבד. אין די באכילתו כדי לקבוע שמצה היא לחם מאכלו של האדם. והבן.

ועיין עוד בגמרא שם (לז.) דבמצה שנאפית בחמה אינו יוצא ידי חובתו משום דבעינן שם 'לחם', דכתיב 'לחם עוני'. והן הן הדברים שהרי כל גדר המצוה הוא לבטא שבימים אלו כל לחם מאכלו של האדם הוא מצה. ולכן על ידי אכילת מצה בפת שאין עליה שם לחם, לא יבוא לידי ביטוי דבר זה. והבן.